

Tájképek csaták előtt és csaták után

Lev Tolsztoj: Háború és béke

Az anekdotában Woody Allen húsz perc alatt olvasta el a Háború és békét, és megállapította: az oroszokról szól. Gy. Horváth László hosszú hónapokig tanulmányozta az eredeti szöveget és Makai Imre nagyszerű fordítását, hogy a szövegromlásokat kiküszöbölje, és itt-ott megigazítsa a kétezer oldalas regényt. Újra megjelent Tolsztoj enciklopédikus műve, amely nem csak az oroszokról szól. Ahogy Fjodor Sztrahov orosz filozófus írta: ez a regény „az emberi élet teljes képe”. Gy. Horváth Lászlóval beszélgettünk.

Miért vált szükségessé Makai Imre közel hatvanéves fordításának revitalizálása, újraserkesztése?

Az a csoda, hogy egyáltalán használható még, hiszen a műfordítások idővel elavulnak. A zsenik munkái ritkábban, és Makai Imre igazi nagy formátumú tehetség volt. Revitalizálásról tehát szó sincs, Makai szövege gyönyörű, eleven, „csupán” bizonyos, óhatatlan szövegromlásokat kellett kiküszöbölni, némi elnevezési és egyéb egységesítéseket végrehajtani, néhány félreértést kiigazítani, pár kimaradt mondatot, bekezdést pótolni, ilyesmik.

Milyen mértékben kellett hozzányúlni a fordításhoz?

Jó szó ez a „hozzányúlni”, mert erre válaszolhatom azt, hogy kicsit is meg nagyon is. Mint mondtam, egyáltalán nem dolgoz-

◀ Audrey Hepburn és Mel Ferrer a King Vidor-féle *Háború és béke*-változatban (1956)

tam át, a javítások száma relatíve kevés – tényleg csak relatíve, hiszen a szöveg 3 500 000 karaktert számlál –, de persze ezek fontos javítások. Viszont, hogy lelkiismeretes munkát végeztek, több mint másfél éven át foglalkoztam vele, kétszer olvastam el kéziratban, egyszer korrektúrában, mindezt a számítógép képernyőjén, amittől ugyan a szemem kifolyt, de az olvasás közbeni sok ezer keresés, a modern szövegmegmunkálás technikája tette igazán lehetővé, hogy a hibák felszínre kerüljenek. És persze az internet is sokat segített, például a hátsó jegyzetek pontosításában és bővítésében, az eredeti orosz szöveg elektronikus változatában is lehetett keresgélni, az orosz Wikipédiát és az orosz nyelvű netet is lehetett és kellett is használni egy-egy obskúrus hely, utalás megfeytéséhez. Hogy egy példát mondjak: csatába vonulnak a különféle fegyvernemi csapatok, a gyalogosok gúnyolódni a kikent-kifent huszárokon. „Ej, de nyalka legények! Mehetnének akár podnovinszkójába is!” A szerkesztő első gondolata: de miért pont oda? És mi az a podnovinszkoje? Kiderült, hogy a 18. században meg a 19. század első felében a moszkvai Novinszkij kolostor előtti nagy téren tavasszal amolyan majálisokat tartottak, ahol az előkelőségek is tiszteletüket tették, gyalog, hintón, lóháton, ezt nevezték podnovinszkoje guljanyjának, röviden podnovinszkójának. Tehát nem helység, hanem történet, aktus. Végül „korzózás” lett belőle abban a pergő, párbeszédese jelenetben. Egy más jellegű példa: vajon tényleg senki sem vette még észre, hogy mindjárt a regény elején felesége panaszára (a férje falun akarja eldugni, míg ő háborúba megy) Andrej herceg ezt feleli: „Ne felejtse el, apáddal és húgoddal leszel”? Az eredetiben:

.....
 III.kötet 1488 oldal
 6900 Ft
Európa Könyvkiadó

„Sz otcom i szesztroj, nye zabugy”. Nincsenek, nem is kellenek birtokos névmások, de hát persze anélkül is tudjuk, hogy Lise éppenséggel Andrej apjával meg húgával lesz... És egy harmadik fajta probléma: fatális módon eggyé válik Pierre két különböző utazása, az, amikor jobbágyboldogító szándékkal végigjárja hatalmas birtokait, és az, amikor felkeresi Andrej herceget Liszije Goriban. Fejezetvég és fejezetkezdet között kimaradt ugyanis egy bekezdés, amely tudatja velünk: „Miután a lehető legboldogabb lelkiállapotban visszatért déli utazásából, Pierre valóra váltotta régi szándékát, hogy meglátogassa barátját, Bolkonszkijt, akivel már két esztendeje nem találkozott.” Enélkül pedig úgy tűnik, mintha Andrejék egészen máshol lévő uradalma Pierre birtokainak egyik állomása volna csak.

1954-ben jelent meg a könyv, tehát a Rákosi-időkben. Volt-e benne olyan kényes mozzanat, amelyet a korszak miatt másképpen fordított le Makai, mint ahogy az az eredetiben volt?

Nem, hiszen Tolsztoj műveinek orosz kritikai kiadása is a sztálini időkben, 1928 és 1958 között jelent meg, és amennyire tudjuk, az is szövegű. Másfajta bonyodalmak voltak vele, a szerkesztő, Tolsztoj barátja, Sztrahov, és Tolsztoj felesége, Szofja huzakodott még jóval korábban a változatokon, előbbi azzal vádolta utóbbit, hogy egyéni ízlése szerint ártírt ezt-azt. Az állítólagos végső tisztázás az 1960–65-ös húszkötetesben valósult meg, és ennek szövegváltozatát Makai érvényesítette is a Magyar Helikon Tolsztoj-életműsorozatában 1965-ben megjelent új *Háború és béke* kiadásban.

Miért nem nyolc éve szerkesztették újra, akkor, amikor elindult a Tolsztoj életműsorozat?

Vagy miért nem egy kiadással, kettővel, hárommal előbb? Valamikor neki kellett látni. Nem hiszem egyébként, hogy az Európánál életműsorozatnak neveznék ezt, a nagy műveket periodikusan ki kell adni, így jelent meg újra az elmúlt nyolc évben a három nagyregény, egy kötetnyi elbeszélés, a *Gyónás* meg a *Kreutzer-sonáta*, utóbbi egybekötve a feleség párdarabjával, a *Ki a bűnös?*-sel. Éppen abba a 2005-ös *Háború és béke*-be elég csúnya elgépelések, sajtóhibák csúsztak be, azt böngészve jutottam később arra, hogy ráférne már a szövegre egy generálózás. A munkát még a kiadó főszerkesztőjeként kezdtem el, és most, immár nyugdíjban, a korrektúra ellenőrzésével fejezem be.

Közismert, hogy a monumentális regény több száz, valamilyen szinten személyiség-

„...a legkomolyabb világirodalmi kiadó egyszerűen nem engedheti meg magának, hogy a legeslegnagyobb műveket más tartsa piacon...”

jegyekkel felruházott szereplőt és húsz nagyobb csatajelenetet vonultat fel. A fordító, illetve a szerkesztő milyen módszerekkel dolgozott, hogy ne vesszen el a műgondozás hadszínterén?

A vérbeli, lelkiismeretes műfordító mindig megkeresi, sőt inkább megérzi az egyedi jegyeket, stíluskülönbségeket, aztán megpróbálja visszaadni őket. Meg persze mindennek utánaolvas, hogy a lehető legmagabiztosabban mozoghasson a szövegben.

A BBC minisorozatot készít a *Háború és békéből*, tavaly mutatták be az *Anna Karenina* Keira Knightley-féle moziverzióját. Tolsztoj-hullám van?

Fogalmam sincs, hiszen ezek örök darabok. Azért a *Háború és béke* Vidor- és főleg Bondarcuk-féle változatát nehéz lesz felülmúlni. Az új *Anna Kareninát* még nem láttam, ott meg ugye Duvivier és Zarhi a mérce, többek között.

A könyvnek nemcsak kétezer oldala és a rengeteg szereplője teszi próbára az olvasót, hanem a francia betétek is, így vigyázó szemünket folyton a lábjegyzeten kell tartanunk. Felmerült-e, hogy a franciás zamatot, az író eredeti szándékával ellentétben, elhagyják, és más megoldással segítik az olvasót? Az 1907-es Révai-kiadásban Ambrozovics Dezső fordítása „eldolgozta” a franciát a szöveg testében.

Isten ments! Komoly kiadó ilyen merényletet ma már nem követhet el. Utoljára a '90-es években láttam reklámozni egy orosz nyelvű, ráadásul rövidített kiadást ezzel a szlogennel: Itt nincs semmi francia! Egyébként alighanem kevesen tudják, hogy a francia nyelvű betéteket Tolsztoj a harmadik kiadásban tényleg oroszra cserélte (lehet, hogy Ambrozovics

ebből dolgozott?), de aztán meggondolta magát, és a következő kiadásokban ezek az orosz tömbök már lábjegyzetbe kerültek. A magyar változat természetesen nem a francia szövegrészek közvetlen fordítását tartalmazza, hanem Tolsztoj fordításának a fordítását. Roppant érdekes végignézni ezt az összetett folyamatot.

A 2005 körül elindított Tolsztoj-kiadások generáltak-e egyfajta Tolsztoj-reneszánszot Magyarországon? Egyáltalán: kereskedelmi siker-e kiadni, vagy inkább presztizs?

Reneszánszot a kritikai életben aligha, ott ma semmi sem generál ilyesmit. A kereskedelmi sikerről a kiadót kellene kérdezni, de hogy nem dől a pénz belőle, az szinte biztos. Mindenesetre a legkomolyabb világirodalmi kiadó egyszerűen nem engedheti meg magának, hogy a legeslegnagyobb műveket más tartsa piacon, főleg ha egykor eleve ő hozta, hozatta létre őket magyarul.

Brautigan és Chandler fordításai más kvalitásokat igényelnek, mint mondjuk Walter Scott és Tolkien regényeinek magyarra ültetése. Amikor Gy. Horváth László fordít, előzetesen a regény korát is tanulmányozza, „ráhangolódik a műre”, esetleg, ha kell, szlengekre vadászik? Most, a szerkesztési munkára hangolódás során elolvasta mondjuk Henri Troyat könyvét az íróról?

A fordító-szerkesztő mindezt csinálja, persze. És ha évtizedeket tölt a szakmában, a tudás, a készségek is felhalmozódnak nyilván – én például azzal kezdtem, hogy angol és orosz filológiát tanultam az ELTE-n. De ettől még folyamatosan kutunk, olvasunk (Troyat-t, többek közt), ahogy már említettem is, hónapokig barangoltam az orosz neten most, szerkesztés közben. Bizonyára nem tudtam volna elfogadhatóan lefordítani a *Gendzsi szerelmeit* sem, ha előtte harminc éven át nem búvárkodom a japán kultúrában. Ezért én inkább arra volnék kíváncsi, hogyan csinálta ezt Makai Imre az '50-es évek elején, saját harmincas éveiben. A Wikipédiában látom, hogy az egyetemen görög–latin szakos volt ráadásul: hol, mikor tanult meg oroszul? Az akkori szótár- és kézikönyv-mizériában, jóformán úttörőként, iszonyú fiatalon – huszonkilenc éves volt, amikor a hatalmas *Csendes Don*-fordítása 1949-ben megjelent! A harmincadik évén innen és alig túl ugyanolyan otthonosan forogni az orosz arisztokrata szalonokban és a kozák parasztok közt: elképesztő. Zseninek alighanem tényleg születni kell.

POÓS ZOLTÁN

A világirodalom egyik fordulatos jelentő műve. Korának erkölcsi, emberi problémáiról szóló opus magnum, Thomas Mann szavaival: minden idők legnagyobb társadalmi regénye.

Lev Tolsztoj: Anna Karenina I-II.
928 oldal, 5000 Ft
Európa Könyvkiadó

Két mű egy kötetben: Tolsztoj kisregénye és az arra „válaszként” született, felesége által írt mű. Utóbbi nemcsak irodalomtörténeti érdekesség, hanem egy kiváló író mű bemutatása is.

Lev Tolsztoj – Szofja Tolsztaja:
Kreutzer-sonáta, Ki a bűnös?
200 oldal, 2900 Ft
Európa Könyvkiadó